

Олександр Корнієвський

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті доводиться актуальність дослідження етнонаціональної детермінанти суспільного розвитку в контексті взаємопов'язаності процесів творення консенсусного громадянського суспільства і формування консолідованої політичної нації.

Ключові слова: *етнонаціональний фактор, громадянське суспільство, політична нація, національна колективна самосвідомість, загальнонаціональна ідентичність.*

Kornievsky A.A. The national dimension of civil society formation: methodological grounds of investigation. *The topicality of investigation of ethnopolitical determinants of social development in context of the interrelationship between processes of the consensus civil society creation and consolidated political nation formation is proved in this article.*

Keywords: *ethnonational factor, civil society, political nation, national collective self-awareness, nationwide identity.*

Утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку держави визнано Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року однією з основних засад внутрішньої політики. Його формування в сучасній Україні стикається з багатьма труднощами, зумовленими низкою факторів історико-культурного, соціально-економічного, духовно-психологічного та іншого походження, до яких цілком правомірно віднести й етнонаціональний, виходячи з наступних міркувань: нація становить етнічну форму суспільного розвитку; соціальну структуру громадянського суспільства характеризує розмаїття соціальних спільнот, у тому числі етнічних; до недержавних політичних інститутів – елементів політичної структури громадянського су-

пільства належать також політичні партії, які позиціонують себе як партії національних меншин, організації та рухи, створені за етнічною ознакою. Негативний вплив на становлення консолідованої нації, забезпечення цілісності суспільства, безумовно, здійснює політизація етнічності та етнорегіональних відмінностей, діяльність громадських організацій етнічних меншин, спрямована на розкол українського суспільства, дії окремих представників етнічних груп з мотивів національної нетерпимості тощо.

Етнічна сегментованість та полікультурність українського суспільства, перманентні прояви суперечностей різного характеру соціокультурного, етнічного (етнорегіонального, етноконфесійного), мовного та іншого характеру, внутрішні етнічні розбіжності, потреба зміцнення національної єдності та злагоди поліетнічного суспільства, гармонізації взаємодії етносів в утвердженні консолідованої демократії актуалізують дослідницьке завдання щодо обґрунтування найтіснішого взаємозв'язку між творенням консенсусного громадянського суспільства та процесами національної консолідації у напрямі формування політичної (громадянської) нації, визначення особливостей їхньої взаємодії та ефективних механізмів запобігання дихотомії у суспільному розвитку та національному поступі країни, оскільки цілісність і взаємопов'язаність явищ і процесів у сфері самоорганізованого суспільного життя, громадянському суспільстві ґрунтуються на тому, що таке суспільство у своїй основі є політичною нацією [1, с. 60].

У дослідженні національного виміру суспільного буття, обґрунтуванні найтіснішого зв'язку між політичною (громадянською) нацією і громадянським суспільством вітчизняні і зарубіжні дослідники залучають методологію аналізу етнічного і соціального як складових елементів національного, внаслідок взаємодії яких етнічне долучається до творення основ громадянського суспільства, яке, у свою чергу, виступає аренною реалізації етнічного і соціального факторів буття етносів. При цьому вони надають особливої уваги методологічному посиленню американського соціолога Едварда Шилза, з позиції якого зв'язок із громадян-

ським суспільством є для нації найважливішим, за відсутністю останньої – його існування не можливе; національність виступає певною мірою як передумова існування громадянського суспільства; колективна самосвідомість підтримує існування громадянського суспільства [2, с. 138; 3, с. 109]. Польський політолог Томас Жиро йде далі й стверджує, що національна колективна самосвідомість складає матрицю громадянства й за таких умов «стає самосвідомістю громадянського суспільства». На його думку, відповідь на запитання «Чи формує народ громадянське суспільство?» можна отримати лише за результатами дослідження зв'язків між громадянським суспільством і народом (національною колективною самосвідомістю). На його переконання, «будь-яка концепція громадянського суспільства повинна враховувати, що сфера цінностей, яку воно створює, стосується цінності національної культури». Важливим доробком у визначенні впливу етнонаціонального фактора на розвиток громадянського суспільства є визначення ним різновиду громадянського суспільства, що належить до буття народу, який створює оригінальну (своєрідну) для кожного суспільства ідентичність. Це дозволяє громадянам певної національної держави сприймати себе такими, які спільно формують свій світ. Громадянство ж надає їм для цього практичні засоби [4, с. 41,43].

Вартий уваги той факт, що Майкл Кеннеді, який прискількиво аналізував розвиток України після розвалу СРСР та здобуття нею незалежності у контексті пошуку можливостей поєднання громадянського суспільства з демократичним націоналізмом, вважав, що процес націотворення має бути наповнений етосом громадянського суспільства, культурами соціальних спільнот, з притаманними їм цінностями та нормами поведінки: «Аби громадянське суспільство розвивалося, воно має бути сполучене з нацією», і «те, як ідеологія нації поважає приватність..., і те, як вона сприяє відвертій публічній дискусії про життєво важливі... проблеми..., – добрі показники того, наскільки наповнена нація громадянським суспільством». [5, с. 80 – 85]. Англійські вчені Ульріх Бек і Ніклас Лу-ман, аналізуючи взаємовідносини і взаємозалежність між громадянським суспільством і національною

ідентичністю в умовах посткомуністичних трансформацій, відзначають й те, що розділена титульна нація ускладнює процес національної інтеграції і, як наслідок, розвиток громадянського суспільства, що саме регіонам зі слабкою ідентичністю найбільше притаманна «ностальгія» за колишнім політичним режимом у періоди соціально-економічної кризи. Своєрідної думки у контексті досліджуваної нами проблеми притримуються Л. Даймонд, А. Смолар, О. Енкарнасьйон та інші зарубіжні політологи, стверджуючи, що громадянське суспільство в поставторитарних країнах створює соціальну напруженість, яка гальмує процеси консолідації нації на основі демократичного консенсусу, посилює її фрагментарність, спричиняє конфронтаційну політику.

Дослідженню етнічної складової соціального розвитку, взаємообумовленості процесів становлення громадянського суспільства та формування політичної нації, їхньої взаємодії присвячений широкий масив наукових праць та публіцистики. Особливо слід відзначити науковий внесок у доведенні існування складної взаємозалежності між феноменами політичної спільноти і громадянського суспільства А.Ф. Колодій, оригінальну за своєю концепцією, ґрунтовну за своїм змістом працю «Національний вимір суспільного буття» (2008 р.) (вихід друком 2009 року) за її загальною редакцією підручника «Основи демократії». Втім, деякого уточнення потребують визначені нею підстави такої взаємозалежності: «З одного боку, відсутність консолідованої політичної спільноти може спричинитися до формування кількох *паралельних громадянських суспільств*, які не зцементують народ у громадянську націю, а, навпаки, прокопають глибокий рів у середині спільноти; з іншого боку, громадське життя сприяє виникненню спільних, зокрема й політичних цінностей, а отже, зміцнює політичну спільноту (Авт)» [3, с. 111].

Дозволимо собі декілька зауважень. *По-перше*, за відсутності консолідованої політичної нації та суспільно-політичної єдності, а, отже і політичної стабільності, маємо поширення в суспільстві «негромадянських» елементів, дії яких не відповідають критеріям демократії та ідеологемам громадянського суспільства. До них політологи відносять різні мафіозні угруповання, кримінальні групи, націоналістичні та шо-

віністські асоціації, радикальні екстремістські та нетрадиційні релігійні організації. Під виглядом реалізації соціально значущих програм і проектів та за допомогою суміжних механізмів (надання грантів, гуманітарна допомога тощо) у громадянське суспільство зовнішні сили під різними найменуваннями (центри, фонди, місії) впроваджують організації та структури, створені й фінансовані ними, зацікавлені в маніпулюванні суспільною свідомістю з певною метою: політичною, економічною тощо. У контексті досліджуваної нами проблеми йдеться про радикальні політичні партії та громадські організації окремих етнічних громад та національних меншин (проросійські, прорумунські, русинські та інші), створення і діяльність яких багато в чому зумовлена зовнішніми політичними впливами, що має наслідком їх використання в антидержавних цілях, поширення сепаратистських настроїв у регіонах з домінуванням певної етнічної спільноти чи етнічної групи. Як пише О. Горбачевський, в Україні забагато деструктивних організацій, які обстоюють інтереси тієї чи іншої етнічної спільноти: «Одні діють тихо й помалу, але дуже системно; інші – шкочуть відкрито й зухвало, мабуть, демонструючи силу. Деякі з них відверто провокативні. Об'єднують їх українофобія та зарубіжне фінансування» [6]. По-друге, поширення за відсутністю консолідованої політичної спільноти «негромадянських» елементів створює підґрунтя для впровадження моделі негромадянського суспільства. Йдеться про кланові, етнічні чи територіальні об'єднання, які живуть за своїми законами. Небезпека існування подібних угруповань для національної консолідації та формування в Україні єдиної політичної нації полягає в тому, що «найвищою справедливістю» для членів такого роду угруповань є та, яка встановлена всередині кожного з них. Така модель відповідає ознакам різновиду не-громадянських суспільств, який виникає в суспільстві з соціально-економічними негараздами, в умовах вивіщення кланово-олігархічної держави над нерозвиненим громадянським суспільством, що відповідає ознакам третього різновиду негромадянських суспільств, відповідно до їхньої типологізації, здійсненої авторами згадуваного нами підручника «Основи демократії».

Отже, можна лише почасти погодитися з тим, що «відсутність консолідованої політичної спільноти може спричинитися до формування кількох паралельних громадянських суспільств», якщо під громадянським суспільством розуміти процеси, спрямовані на поглиблення й розширення демократичних засад суспільного буття, спільноти громадян з високим рівнем соціально-економічних, політичних, культурних і моральних якостей.

Так би мовити, гіперболізація дослідниками впливу інституцій, цінностей, ідеологем громадянського суспільства на процеси формування і розвиток політичної нації видається нам правомірною лише за умови, коли йдеться про реально функціонуюче громадянське суспільство, здатне виступати ареною реалізації етнічного фактора людського буття, створити умови для того, щоб дати «змогу вийти зі «сплячки» етнічному початку людини та повернутись етносу до свого «Я» на толерантній та раціональній основі [7, с. 77]. За цілком слушним висновком А. Колодій, «формування *повної* громадянської нації неможливо без *розвиненого* громадянського суспільства (*Авт*)». У контексті творення громадянської нації громадянське суспільство «вибудовує мережу тих зв'язків і взаємодій, які органічно, а не лише формально (як це робить держава) інтегрують людей в єдине ціле», в єдину політичну спільноту [3, с. 112]. Водночас, слід зазначити, що в осмисленні концепту громадянського суспільства політологи переважно дотримуються позиції його співвідношення з усіма складовими формальних систем (сфери формальної раціональності), якими, крім держави, є бізнесові структури, Церква, а також світоглядні системи, що обмежують ступінь свободи людини в суспільстві. Громадянське суспільство, у стислому розумінні змісту цього концепту, являє собою сукупність різних форм об'єднання громадян і відносин між ними, яким, за визначенням політологів, властива тенденція сформувати політичну систему. Саме під час взаємодії громадянського суспільства з державою відбувається практична реалізація етнічних інтересів, зокрема у спосіб реалізації державної етнонаціональної політики, законодавчого забезпечення потреб

та інтересів, захисту прав і свобод суб'єктів етнонаціональних відносин. Тож цілком логічним уявляється включення до монографії «Українська політична нація» (2004 р.) розділу «Взаємовідносини держави і суспільства в Україні». На думку його автора (В. Барков), «будь-яка проблема стає політичною, якщо вона стосується життєвих інтересів нації або великих соціальних спільнот людей і принципів функціонування державної влади» [8, с. 351].

Таким чином, дослідження проблеми «політична (громадянська) нація – громадянське суспільство» базується на чи не найголовнішому методологічному посиланні про взаємопов'язаність та взаємообумовленість процесів становлення та розвитку громадянського суспільства та процесу формування політичної (громадянської) нації. Реальне втілення в життя цих обох феноменів у розвинених країнах Заходу стало можливим завдяки синхронній їхній об'єктивізації у людському бутті, неперервності цих процесів. І громадянське суспільство, і політична нація для сучасного українського суспільства є теоретичними конструкціями, ідеалами та довгостроковими проектами. Нагальні ж завдання докорінної модернізації України потребують посилення уваги дослідників до етнонаціонального чинника впливу на сучасні трансформаційні процеси, проведення ґрунтовного аналізу сучасних процесів у сфері міжетнічних, міжнаціональних відносин, вироблення за його результатами практичних рекомендацій для політико-владних структур. Отже, динамічність суспільно-політичних процесів і процесів націотворення, актуалізація проблеми забезпечення національної консолідації, особливо в умовах кризового стану країни, формування спільної ідентичності її громадян зумовлює потребу в концептуальному осмисленні впливу етнонаціонального фактора на формування розвиненого громадянського суспільства в сучасній Україні. Хоча, цілком зрозуміло, це досить тривалий шлях трансформації українського багатоетнічного суспільства, успішно пройти який уявляється можливим, передусім, від проведення системних та структурних економічних реформ, ефективності реалізації Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», зага-

лом – від навздогінної модернізації країни, її позбавлення від номенклатурної, безвідповідальної демократії та апаратно-корпоративної державності.

Надзвичайної ваги набуває підвищення дієвості державної етнополітики, подальше удосконалення політико-правових засад гарантування етнополітичної безпеки України, протидія процесам міжетнічної конфліктності, яка подекуди набирає характеру екстремістської діяльності та етноконфесійного екстремізму, завдання формування загальнонаціональної системи швидкого реагування на екстремістські дії та прояви сепаратизму. Формуванню спільної ідентичності громадян України, повнішому задоволенню потреб етнічних меншин, розвитку асоціативних та інституційних форм їхньої самоорганізації, безумовно, слугуватиме ухвалення Парламентом України концепції (стратегії) державної етнонаціональної політики, відповідний проект якої підготовлено вченими Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, а також кропітка робота з реалізації державної стратегії регіонального розвитку у контексті налагодження дієвої співпраці органів влади з національними громадськими об'єднаннями.

Серед першочергових завдань етнонаціональної політики найважливішими вважаємо подолання негативних наслідків ціннісно-світоглядної та політичної сегментованості українського суспільства, пов'язаної з культурними, релігійними, мовними, соціально-економічними та іншими регіональними відмінностями, а також адекватне реагування органів державної влади щодо спекуляції на цих відмінностях з боку певних сил в Україні та поза її межами. Вельми запитуваною слід вважати систематичну роботу з виховання дітей і молоді людей в дусі толерантного ставлення до різних народів, культур, релігій, вжиття владою своєчасних і рішучих заходів з метою унеможливлення деструктивного впливу на них радикальних та екстремістських громадських формувань, створених за етнічною ознакою.

1. Ситник П.К. Громадянське суспільство і держава: особливості їх взаємодії / П.К. Ситник // Стратегічна панорама. – 2002. – № 4. – С. 57–60.

2. Луцишин Г. Особливості взаємодії політичної нації та громадянського суспільства / Галина Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2010. – Вип. 22. – С. 137–141.

3. Колодій А.Ф. Національний вимір суспільного буття / А.Ф. Колодій. – Львів: Астролябія, 2008. – 368с.

4. Жиро Т. Политология / Томаш Жиро. – Х.: Гуманитарний Центр, 2006. – 428 с.

5. Кеннеді М. Історична спадщина та громадянське суспільство: альтернативні нації в Східній Європі / Майкл Кеннеді // Сучасність. – 1994. – №5. – С. 80 – 85.

6. Горбачевський О. Розтягти на крихти / Олексій Горбачевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/187702>

7. Основи громадянського суспільства: Словник для студ. вищих навч. закладів. – К.: Знання України, 2006. – 232 с.

8. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2004. – 648 с.